

DANNE NORDLING:

Den moraliska metodens mål och medel

I början av seklet koncentrerades den nya moralbildningen främst till arbetarrörelsens försök att ersätta den "egoistiska borgerliga moralen" med en föreställning om den naturligt goda, socialistiska människan.

Den moraliska metoden har varit ett effektivt redskap för de härskande att uppnå en metafysisk legitimering av snart sagt vilka som helst dekret. Inom politiken inbjuder metoden till mycket missbruk om vi andra inte ständigt tillbakavisar moralisternas anspråk.

För att mänskligheten skall uppnå större välstånd krävs två sociala förutsättningar: ordning och samarbete. I ett samhälle där ordning (dvs rättssäkerhet) råder kan var och en sträva efter att förbättra sin produktivitet utan fruktan för att andra i eller utanför samhället med tvång lägger beslag på vad han uppnått. I ett samhälle där också samarbete kan utvecklas ökar välståndet ännu mera genom den arbetsspecialisering som då är möjlig att uppnå.

Eftersom hårt arbete och utvecklande av samarbete är en långsam metod för att uppnå välstånd finns det en tendens hos vissa individer eller grupper att vilja försöka upplösa ordningen för att vinna fördelar på andras bekostnad. De motåtgärder som ofta vidtas tenderar att hämma enskilt produktivt arbete och samarbete med sämre utfall för samtliga inblandade som följd.

Men det finns också en annan grupp av åtgärder som används i syfte att uppnå en genväg till ökat välstånd. Eftersom samarbete är fördelaktigt för alla anses det ofta motiverat att i organiserade former upplösa en del av ordningen för att under kontroll tvinga fram mera samarbete.

Att det är mer lönsamt för alla i det långa loppet att satsa på ordning och fred än på strid och röveri kan måhända synas självklart. Men mänsklighetens historia tyder inte på någon större insikt om detta förhållande. Inte heller förekomsten av "rånar-beteende" mellan djur av samma art tyder på att ordningsstrategin skulle vara helt överlägsen.

Djuren som föredöme

En förklaring som framförs från de politiska världsförbättrarna är att detta är en

Pol mag Danna Nordling är samhällsdebattör och anställd vid Skattebetalarnas Förening.

följd av människans långsamma moraliska utveckling. Helt naturligt står övriga varelsers moral på en "djurisk" nivå som människan i allmänhet har lämnat. Det finns dock exempel på samhällsdebattörer som försökt ta djuren som moraliskt föredöme för mänskligt handlande. Den socialistiska ekonomen Joan Robinson ger i sin bok "Ekonomisk filosofi" (tidvis kursbok på svenska universitet) ett exempel på hur råkorna upprätthåller individuell äganderätt till kvistarna i redan byggda fågelbon genom en "moralkodex understödd av sanktioner" – försök till tjuveri av kvistar möttes med kollektivt bortjagande från övriga råkors sida.

Den anarkistiske ideologen Peter Kropotkin (1842–1921) gick i sin studie "Inbördes hjälp bland djuren" ett steg längre då han hävdade att gemenskap och samarbete är lika mycket en naturlag som inbördes kamp. Han trodde sig t ex ha funnit bevis för att falkarter som var inrättade för att leva av plundring visade kraftigt tillbakagång medan "andra falkarter, som utövar inbördes hjälp, förökar sig". Kropotkin nämner också myrorna och termiterna som exempel på aktörer som givit upp "det krig Hobbes talar om" och han framhåller att inbördes hjälp inom samhället är en vana och "självupppoffring för det gemensamma bästa en regel".

Den nya moralbildningen

Vissa typer av handlingar har traditionellt uppväckt ett "sedligt" gillande och andra ett ogillande. Politiska och religiösa styresmän har försökt att formulera vissa principer för vad som bör anses vara sedligt etc vilka kallas moraliska normer. Filosoferna har sedan försökt ställa sam-

man moralen i etiska teorier rörande t ex den yttersta sanktionen för normernas giltighet. Den metaetiska forskningen har därefter försökt besvara frågan om på vilka grunder olika etiska teorier hävdar sina anspråk på giltighet.

Etiken på det samhällsfilosofiska området har under 1900-talets början fått hjälp av socialantropologin som tillsammans med sekulariseringen ledde till en lång period av relativism i teoribildningen. Den nya moralbildningen koncentrerades samtidigt främst till arbetarrörelsens försök att ersätta den "egoistiska borgerliga moralen" med en föreställning om den naturligt goda, socialistiska människan. Något egentligt socialistiskt moralsystem kunde däremot inte explicit föras fram eftersom marxismen till sin natur var relativistisk. De moraliskt grundade anspråken på omfördelning framfördes i stället som objektiva ekonomiska nyttokalkyler där "Paretokriteriet" (ingen skall förlora på en omfördelning) underkändes som en godtaglig konservativ restriktion. I realiteten var det fråga om mer eller mindre långtgående tillämpad utilitarism. Eller som Joan Robinson menade beträffande stöld: vi känner endast en naturlig motvilja mot stöld när de rika bestjäl de fattiga. "När det är tvärtom, uppskattar vi det snarare. När vi läser, att en rövare eller bandit som lekt Robin Hood, äntligen blivit tillfångatagen, är vår sympati inte helhjärtat på polisens sida."

Den politiska teorin under 1900-talet utvecklades på det principiella planet i huvudsak i enlighet med Rousseaus idé om allmänviljan (*la volonté générale*) – dvs föreställningen att majoriteten både har rätt att besluta över minoriteten i traditionellt gemensamma frågor och i nya

frågor som inte alls behöver ha gemensam karaktär. Några direkta framsteg gjorde inte den politiska filosofin förrän i början av 1970-talet då John Rawls presenterade sin teori om rättvisa och Robert Nozick kom med sitt svar i form av en rättighets-teori. Under 80-talet fick sedan både den politiska teorin och etiken ett kraftfullt hjälpmedel i form av spelteorin som innebär att traditionella moraliska idéer på politikens område systematiskt kan analyseras och avslöjas.

Moraliska principer

Reglerna som finns i varje samhälle kan lite slarvigt sägas grunda sig på vissa moraliska principer. Bakom detta påstående döljer sig fyra alternativa uppfattningar. 1) Principerna är egentligen rationella och upprätthålls med lagar och sanktioner utan något som helst metafysiskt innehåll, 2) människan har en medfödd benägenhet att utveckla "goda" moraliska principer som upprätthålls främst genom samvetet, 3) de moralprinciper som är till gagn för gruppen tenderar att breda ut sig på bekostnad av "sämre" principer och sprids vidare genom uppfostran, 4) genom etisk spekulering eller ingivelser från högre makter kan de självklart rätta moralprinciperna utrönas och därefter predikas vidare varvid de upprätthålls genom samvete och lagstiftning.

Ännu har den etiska och politiska utvecklingen inte kommit så långt att uppfattningen enligt nr 1) kunnat förverkligas även om den "skandinaviska rättsrealismen" eller Uppsalaskolan gjorde vissa anspråk på att ha uppnått detta stadium. Uppfattning nr 2) om en naturlig godhet hos åtminstone majoriteten av människorna företräds av Joan Robinson,

Rousseau, Kropotkin samt många socialister och kristna.

Redan i slutet av 1800-talet hade den socialevolutionära uppfattningen enligt nr 3) framförts av t ex Ellen Key (1849–1926) i hennes bok "Moralens utveckling". En nutida företrädare är F A Hayek med begreppet "spontan ordning". Observera att det är det "sociala arvet" som det är fråga om – inte genetiska arvsanlag.

Endast uppfattningen nr 4) kan sägas representera en särskild *moralisk metod*. Bakom denna ståndpunkt finns en föreställning att moralbildningen är påverkbar genom medvetna åtgärder för att sprida uppfostran i viss riktning. Några exempel på företrädare är Jesus från Nasaret, Immanuel Kant, utilitaristerna och vissa socialister. Det kan dock ifrågasättas huruvida den generella moralbildningen kan påverkas i någon högre grad. Men detta är mindre intressant eftersom de som är övertygade om att de har moraliskt rätt också i stor utsträckning är benägna att använda sig av samhällets tvångsapparat för att få alla människor att rätta sig efter just deras moraliska principer. Dessutom kan man med den moraliska metoden använda sig av vissa psykologiska medel som kan ge en allvarlig påverkan på en betydande andel – om än inte alla – av människorna i västerländska samhällen.

Etisk spelteori

Detta betyder givetvis inte att moraliska principer a priori behöver vara suspekta. Många moraliska principer överensstämmer för övrigt med de principer som rationellt kan motiveras (enligt p 1). Men eftersom det finns konkurrerande moralprinciper och ibland sådana som inte låter

sig rationellt härledas är det motiverat att närmare analysera vilka allmänna mål som olika moralprinciper syftar till. Detta kan ske med hjälp av vad som skulle kunna kallas *etisk spelteori*.

Det första principområdet rör ordningsproblemet. Aktörerna i denna moraliska konflikt delar vi upp i den egna gruppen (kallad "vi") och "de andra". Båda grupperna står inför problemet att antingen satsa på "fred" eller börja "krig". Med krig avses allt från upprustning och preventivkrig till regelrätt anfallskrig. Om vi börjar med att anta att ingen av grupperna har någon särskild moral betyder det att båda vill försöka vinna spelet utan tanke på vad som händer sedan. Spelet är så konstruerat att den som vinner får två poäng medan den som förlorar mister två poäng. Detta sker när vi satsar på fred medan de andra börjar krig eller tvärtom. Sannolikt har detta antagande en viss likhet med många krig och fejder som har utspelat sig under historiens lopp.

Om både vi och de andra börjar krig samtidigt blir förlusterna för båda parterna var för sig mindre. Ingendera sidan blir helt ockuperad och exploaterad. Båda parter förlorar var sin poäng. Och om båda parter satsar på fred blir utfallet givetvis ingen förlust för någondera parten — dvs noll poäng. För att få bättre överblick över de fyra utfallen kan vi rita in dem i nedanstående matris:

Spelet om fred och ordning

	de andra satsar på fred	de andra börjar "krig"
vi satsar på fred	vi får 0 de får 0	vi får -2 de får +2
vi börjar "krig"	vi får +2 de får -2	vi får -1 de får -1

Eftersom varken vi eller de andra kan ta risken att ensamma vara de som satsar på fred måste båda sidorna upprusta (börja "krig") vilket är dyrt. Utfallet kommer att bli minus ett för både oss och de andra — dvs nedre högra rutan. Båda sidornas ursprungligen egoistiska strategi ger till resultat ett utfall som är sämre än om vi kunde lita på att ingendera parten försökte sko sig på den andras bekostnad.

Fred och ordning

Den grupp människor som efter ett antal fejder, som ingen part vunnit, lärt sig att hålla fred kan naturligtvis öka sin produktion mycket mera än en annan grupp som hela tiden slåss inbördes med syftet att var och en skall få kortsiktiga fördelar på andras bekostnad. För det gemensamma bästa är det alltså rationellt med fred och ordning. I det långa loppet tjänar alla på att slippa ständiga fejder och de flesta är därför villiga att acceptera vissa begränsade uppoffringar för att få åtnjuta denna ordning.

Men långt innan man kunde organisera en polismakt utvecklade sig magiska eller metafysiska föreställningar om att det var "orätt" att t ex döda eller skada någon annan i den egna gruppen. Påbud från högre makter eller från en anonym pliktformulerande auktoritet hade sannolikt en starkare effekt på beteendet än ett intellektuellt resonemang om det rationella för alla i att inte ställa till bråk etc. Sannolikt förmådde man längre tillbaka i tiden inte ens att formulera problemet — och än mindre att förklara det så att presumtiva våldsverkare tog lärdom.

Ordningsproblemet handlar i första hand om ett krav på återhållsamhet med

att döda och stjäla. Men de moraliska kraven sträckte sig också i aktiv riktning på åtminstone två punkter. En var plikten att hämnas vilket i ett samhälle utan kollektiv polismakt var rationellt för det gemensamma bästa: den som bröt mot ordningen skulle jagas under resten av sitt liv för att få sitt straff. Brott skulle inte löna sig. Men den anförvant som ålades plikten att vedergälla ett brott kunde drabbas av ett stort avbräck i sin ordinarie verksamhet vilket tenderade att hämma hans produktivitet.

Ett annat krav var plikten att offra sig själv i ett krig mot andra utanför den egna gruppen. Den naturliga krigiskheten var uppenbarligen alltför skral eftersom den måste underblåsas med föreställningar om ära, hjältemod och hyllande berömmelse av det döda offret som påstods uppnå en paradisk tillvaro i livet efter detta. Att av egenintresse vägra att göra detta offer fördömdes med föreställningar om feghet, nesa och vanära samt utstötning och eventuell avlivning. Denna moralprincip går inte att rationellt motivera eftersom den inte längre befodrar det gemensamma bästa för alla utan i stället endast det allmänna bästa för gruppen. I praktiken innebär här alltså det allmänna bästa att ett större antal personer gör en vinst på bekostnad av livet för några få.

Här anar vi att hjältemoralens utveckling kanske inte alls var så spontan som många under århundradenas lopp har velat göra gällande. Ett drag av manipulation från de härskandes sida framträder. Den som vill sitta säkert på tronen även om han för anfallskrig måste rimligtvis tjäna på att kunna indoktrinera sina krigsmän med föreställningar om "hjeltemodets självuppoftande plikt". Om proble-

met enbart gällt att försvara sitt eget land och folk mot främmande inkräktare torde stridsmoralen alltid ha räckt till utan metafysisk förstärkning.

Ett effektivt redskap

Därefter är inte steget så långt till slutsatsen att den moraliska metoden varit ett effektivt redskap för de härskande att uppnå en metafysisk legitimering av snart sagt vilka som helst dekret som de fann för gott att utfärda. Den moraliska metoden kan uppenbarligen lätt missbrukas för att uppnå andra mål än det gemensamma bästa. Frestelsen är naturligtvis stor att utnyttja den våldsapparaten som skall stävja inbördes strider till att i stället berika dem som kontrollerar denna apparat. Så länge som ordningen ändå någorlunda upprätthålls och exploateringen av undersåtarna inte drivs för långt är det svårt för dessa att göra uppror. Dessutom har deras upprorsvilja hämmats av ständiga predikningar om den moraliska plikten att lyda överheten och den fruktansvärda "synd mot Gud" etc som bara tanken på olydnad utgör.

Redan i dekalogen återfinns en rad irrationella bud som inte har till mål att befodra det gemensamma bästa (t ex hur guden skall behandlas och förbudet mot arbete på lördagar). Dessa har en fascistoide funktion genom att den ger prästerskapet metafysisk legitimitet att terrorisera personer som inte skadar andra utan som endast demonstrerar "ohörsamhet" mot överheten. Inom kristenheten byggdes dessa bud senare ut med föreställningen om de sju dödssynderna: högmod, girighet, otukt, avund, frosseri, vrede och liknöjdhet. Som synes var det i huvudsak ett uppträdande som inte hade direkta effek-

ter på andra som de styrande intresserade sig för. Den moraliska metodens mål var uppenbarligen under denna tid inte det gemensamma bästa utan i stället att de styrande skulle få bättre förutsättningar för nöjet att utöva makt över andra människor.

Ett moraliskt förbud

Generellt sett utfärdades sålunda ett moraliskt förbud både mot egoism på andras bekostnad och mot ett personligt, mot andra neutralt, egenintresse. Men inte nog med det. Kravet att älska sin nästa som sig själv, att vända andra kinden till, att avstå sina tillgångar åt de fattiga osv utgjorde ett påbud om en aktiv osjälviskhet. Detta kan måhända tolkas som en i många civilisationer normal vädjan om allmosor åt de fattiga – ett slags socialförsäkringssystem som befördrar det gemensamma bästa. Men kraven på enskilda individer förefaller att vara avsevärt mer långtgående. Formellt har de dock egentligen aldrig aktualiserats på allvar förrän i den socialistiska debatten. Och då litade man förvisso inte på frivillig altruism utan tänkte sig rigorös lagstiftning för att uppnå (mer eller mindre total) inkomstutjämnning. Reellt formulerades emellertid kravet på osjälviskhet inte i materiella termer för uppnåendet av något "allmänna bästa" utan i psykologiska ordalag i form av olika krav på uppoffringar och total underkastelse. Tesen att man inte kan älska andra om man samtidigt älskar sig själv är en central punkt i denna lära om osjälviskheten.

Egenkärleken framställs som en "pest" som bringar människan till undergång. Den kan bara bekämpas genom insikten om den egna personlighetens intighet och

uselhet. Vad som krävs av en osjälvisk människa är egentligen självförakt och självförnedring samt ett uppgivande av alla egna önskningar till förmån för den yttre auktoriteten eller en till det inre förlagd plikt. Den moraliska metoden har här som mål att främja de maktägandes repression – inte att vare sig gynna det gemensamma bästa eller ens gynna en viss ytterligare grupps intressen på bekostnad av andras.

Samarbete och arbetsspecialisering

Är det då tänkbart att den moraliska metoden också skulle kunna användas för att förmå människor att samarbeta och därmed genom arbetsspecialisering öka sin produktivitet? I en "rekonstruktiv" tolkning av J J Rousseaus (1712–1778) exempel med hjortjakten i spelteoretiska termer har Jörgen Hermansson (1987) framställt denna möjlighet. Tanken är alltså att den kollektiva rationalitetens problem även när det gäller aktivt samarbete skulle ha sin lösning i den moraliska metoden, vilken i Rousseaus tappning tar formen av *la volonté générale*. När vildarna i Rousseaus naturtillstånd skulle jaga hjort krävdes tålmodigt samarbete som förutsatte att jaktlagets deltagare inte plötsligt var för sig började förfölja en hare om en sådan dök upp. Hjortjakten blir i spelmatrisens form följande:

Samarbete för hjortjakt

	Du väntar på hjort	Du jagar hare
Jag väntar på hjort	Jag får 2 enh Du får 2 enh	Jag får 0 enh Du får 1 enh
Jag jagar hare	Jag får 1 enh Du får 0 enh	Jag får 1 enh Du får 1 enh

Professor Leif Lewin antyder i sin bok "Upptäckten av framtiden" (1990) att hjortjakten hos Rousseau är en första början till en teori om statens roll som befrämjare av det gemensamma bästa. Mot detta kan dock invändas att hjortjakten inte synes kunna visa att någon överindividuell instans verkligen behövs för att befördra samarbete. Om jag förleder dig att vänta troget på en hjort medan jag jagar hare har jag fått min hare på bekostnad av din "alternativkostnad" för ditt arbete – dvs du skulle ha kunnat fånga en hare i stället för att vänta på en hjort. En någorlunda förnuftig vilde borde kunna uppfatta detta svek som en typ av stöld vilket leder till hämndkänslor och aggression.

Rousseaus teori att hjortjakten skulle förutsätta en moralisk insikt om att det är nödvändigt att handla osjälviskt för att uppnå det gemensamma bästa förefaller därför överdriven. Samarbete som båda parter tjänar på kräver inga moralbud. Egenintresset räcker mer än väl. Dekalogen innehåller inte ens ett bud att man måste hålla sina löften vilket indikerar att denna form av samarbete inte behövde någon särskild moralisk sanktion. Att hålla sina löften var helt enkelt inte något osjälviskt beteende utan ett självklart egenintresse.

Aktivt samarbete där båda parter vinner behöver rimligtvis inte någon metafysisk inspiration som Rousseau tycks ha trott. Därför brister hans analogi när det gäller allmänviljans legitimering. Individens totala underkastelse utan motivering är inte nödvändig (se min artikel om Rousseau i SvT nr 2/1987). Det är samarbete där den ena parten förlorar som kräver metafysisk sanktion för att kunna legi-

timeras. Någon sådan har Rousseau inte lyckats tillhandahålla. Den politiska majoriteten kan därför inte anses äga någon "medborgarrätt" som möjliggör att upphäva äganderätten, vilket socialdemokraterna med Rousseau numera anser. Att hävda detta är ett missbruk av den moraliska metoden med syftet att gynna en grupp på en annan grupps bekostnad. Vad frågan däremot egentligen gäller är i vilken grund staten har rätt att själv driva samarbetsföretag som ligger inom ramen för det gemensamma bästa – dvs gynnar alla. Men här ger varken Rousseau eller Lewin någon ledning. Borde inte t ex en stor del av den sociala servicen kunna överlämnas åt privata företag? Varför skulle det vara ett gemensamt intresse att sociala tjänster produceras av den kollektiva sektorn?

Auktoritära medel

Den moraliska metodens medel är auktoritära. I stället för att utveckla *varför* man bör bete sig på ett visst sätt slår den traditionella moralen fast ett antal budord med anspråk på både evig och universell giltighet. En outtalad förutsättning för det senare anspråket var ursprungligen givetvis att detta enbart gällde varje medlem av den egna gruppen. Främlingar och slavar kunde behandlas annorlunda. Och i modern tid kan man enligt Joan Robinson, Saddam Hussein m fl behandla rika på ett annat sätt än fattiga. Men någon argumentation i moralfrågor vill moralisterna sällan veta av – deras moral är enligt dem själva den enda rätta.

Ibland används rent ohederliga medel. Den dygdige utlovas förmåner i ett liv efter detta medan syndaren påstås bli tor-

terad. Man slår i folk att de har ett samvete som "talar om" hur de skall handla i stället för att de själva skall tänka förnuftigt — det betyder ju att känslorna skall få styra, vilket är ett otillförlitligt medel att få vissa normer efterlevda. Skulle vanliga människor våga sig ut på gatorna om polisens arbete skulle övertas av våra medmänniskors moral och samvete?

Den moraliska metodens mest infernaliska medel är en sorts psykologisk manipulation redan av små barn, vilken dessbättre blivit alltmer sällsynt. Metoden går enligt Erich Fromm ut på att försvaga barnens vilja genom att frammana skuld-känslor. Ett nästan ofelbart medel är att hos barnet inskräpa att dess sexuella begär är "onda". Eftersom barnet inte kan undvika sådan känslor kommer det med stor sannolikhet att också utveckla ett ständigt skuldmedvetande. Det blir alltmer beroende av att vara den anonyma auktoriteten till lags samtidigt som antalet

brott blir allt fler med nya skuldkänslor och behov av förlåtelse som följd. Kravet på osjälviskhet har en liknande funktion. I vuxen ålder kan den ständiga moraliska "oförmågan" leda till en psykisk neuros (se t ex Per Henrik Törngren: Moralsjukdomen, 1940).

Dessvärre finns det alltid några politiker som är uppfostrade på detta sätt. Speciellt frekvent förefaller detta fenomen vara hos borgerligt uppvuxna vänstermänniskor. Moralismen hos den nya vänstern på 60-talet var särskilt tydlig. Men det finns moralister i alla partier. De är alla övertygade om att de både har rätt och skyldighet att bestämma över andra människor för att just deras moraliska föreställningar skall spridas vidare i praktisk tillämpning. Den moraliska metoden inom politiken inbjuder till mycket missbruk om vi andra inte ständigt tillbakavisar moralisternas anspråk.